

Is God dood?

15 januari 2012, Haagse Dominicus.

1. 'Ik zoek God! Ik zoek God!' roept de dolle mens in een gelijkenis die de filosoof Nietzsche schreef eind 19^e eeuw. De dolle mens loopt met een lantaarn roepend over de markt en wordt bespot door omstanders. Is God verdwaald? Heeft hij zich verstopt? Is hij naar het buitenland vertrokken? Ze roepen en lachen totdat de dolle mens tussen hen inspringt en hen toespreekt: waar God heen is? Ik zal het jullie zeggen: wij hebben hem vermoord! Jullie en ik- wij zijn zijn moordenaars! Hoe hebben wij dit gedaan? (...)Hoe hebben wij de zee kunnen leegdrinken? Wat hebben wij gedaan toen wij de aarde van de zon loskoppelden? In welke richting bewegen wij ons nu? Is er nog een beneden en een boven? (...) Ademt ons niet de ledige ruimte in het gezicht? (...)

De toeschouwers waren stil en keken hem bevreemd aan.

Toen wij als voorbereidingsgroep bij elkaar zaten keken wij elkaar wat ongemakkelijk aan. De vraag Is God dood? was bij ons op de tafel gelegd. Wat moesten wij daarmee beginnen? Moesten wij ja of nee zeggen? Maar op welke grond dan?

Over liefde wilden we spreken, over liefde die sterker is dan de dood. Dat was het thema van de vieringen waar we op ingetekend hadden. Maar deze vraag?

Wij waren even stil en bevreemd als de toehoorders van de dolle man op de markt.

2. Als je de vraag stelt: 'is God dood?' wat vraag je dan eigenlijk? Wat drukt die vraag uit? De vraag die Nietzsche zijn dolleman laat stellen is de vraag: waar is God? Dat is een andere vraag dan de vraag: bestaat God? Een vraag waar Gerard Reve ooit over zei: bestaat God? Dat heeft God helemaal niet nodig.

Maar dit is een andere vraag, een vraag die voortkomt uit de ervaring van afwezigheid van God. Afwezigheid kun je alleen maar ervaren van iemand, een mens, een werkelijkheid, die er eerst wel was. Een God die almachtig is, die alles in zijn hand houdt, die over leven en dood beschikt – waar is die? Waar is die als onze geliefden sterven, jonge mensen kanker krijgen, wij oorlog tegen elkaar voeren?

Niemand heeft dat scherper verwoord dan Elie Wiesel. Hij was als jongen in Auschwitz een gedwongen getuige van de executie van drie mensen, twee volwassenen en een jonge jongen. Ze werden opgehangen. De twee mannen waren snel dood, maar het sterven bij de jongen duurde lang,

omdat hij zo licht was. Elie Wiesel hoorde iemand achter zich vragen: waar is God toch? En Wiesel antwoordde van binnen: Waar is hij- ze hebben hem opgehangen, daar aan die galg.

De vraag is God dood? gaat over de ervaring van Gods afwezigheid. Het gaat er dus niet om dat mensen God niet meer ervaren, want dat is iets anders.

Afwezigheid ervaren doe je als je iemand mist die net nog aan tafel zat mee te praten en nu even naar de keuken is. Of als je naar het huis kijkt waar iemand woonde die nu een paar jaar naar het buitenland is. Afwezigheid ervaar je als je moeder is gestorven en je graag je kind aan haar zou willen laten zien. Afwezigheid ervaar je als je geliefde is gestorven en de plaats naast je in het bed leeg is.

Nietzsche beschrijft de afwezigheid van God in sterke beelden: de zee is leeggedronken, de zon is losgekoppeld van de aarde, er is geen horizon meer, geen boven en onder, wij bewegen ons zonder richting. Het is een beeld van God als Al, als heerser van zon, maan en sterren, het heiligste, het machtigste. Van die God kondigt Nietzsche de dood aan.

3. Toen we hierover verder praatten in de voorbereidingsgroep kwam ook de vraag naar voren: dit beeld van God, is dat ook het jouwe, het onze? Hoe was dat vroeger, hoe is dat nu? Welke beelden heb je, waar zijn die mee verbonden? Waar leer je die kennen? Voor sommigen waren dat de verhalen uit de Bijbel, voor anderen muziek, de gedichten van Oosterhuis, de ervaring van gemeenschap, van liefde.

In zijn boek over de liefde maakt Huub Oosterhuis een onderscheid tussen de christelijke cultuurgod en de God van de bijbel. Als Nietzsche zegt: God is dood dan bedoelt hij de God van het christendom, die gevangen is in dogma's, beelden, kerkelijke rituelen en een verstarde seksuele moraal. Van dat beeld van God moest afscheid genomen worden, die beelden moesten worden afgebroken om ruimte te maken voor wetenschap, voor humaniteit, voor andere verhoudingen.

Er moest afgebroken, gedemythologiseerd worden. Ik ben zelf theologisch opgevoed in een tijd waarin dat volop gebeurde. Alles wat heilig was, viel van zijn voetstuk. Een leraar smet de bijbels door de klas. Maria was geen maagd maar een jong meisje, mogelijk slachtoffer van seksueel geweld. De bijbel was geen geschiedenisboek en het scheppingsverhaal geen alternatieve evolutietheorie. Het beeld van God als vader was seksistisch. En het idee dat God de wereldgeschiedenis stuurde achterhaald. Die God was dood.

En daar zaten we dan, tussen de scherven.

4. In de geschiedenis zijn ook andere momenten te vinden waarop dat gebeurde.

De komst van het christendom betekende in veel delen van de wereld een afschaffing of vernietiging van plaatselijke goden en beelden daarvan, hoewel herinneringen daaraan soms nog worden doorverteld. En ook in de Bijbel zelf, zeker de gedeeltes waarin over de wording van het volk Israël wordt verteld, is te lezen als een strijd over beelden, een strijd tussen afgoden en de Ene, heilige God van Israël. Dood zijn de Baäls, dood zijn de vruchtbaarheidsgodinnen, de stieren, de goden van donder en bliksem, maar ook Anat, ooit echtgenote van de God van Israël is verdwenen. Die goden zijn dood, leeggeraakt. Zozeer dat we niet eens meer hun afwezigheid ervaren, dat we niet meer weten wat er verloren is gegaan. En dan ben je pas echt dood.

Onder de strijd om de goden speelt zich altijd een maatschappelijke of politieke werkelijkheid af. In de tijd van Nietzsche de opkomst van andere staatsvormen dan die van het Habsburgse Rijk, de verdergaande ontwikkeling van wetenschap, van Verlichting, van revolutie in vele opzichten.

In het fragment van Wiesel om de gruwelijke werkelijkheid van Auschwitz die ons bewustzijn in de afgelopen decennia heeft gevormd.

5. In het fragment dat we lazen uit Exodus gaat het om de bevrijding van een slavenvolk uit Egypte. Het beeld van God dat daarmee verbonden is dat van de God die bevrijding wil uit onderdrukking. God is degene die de onderdrukking van het slavenvolk in Egypte heeft gezien, hen uit het slavenhuis heeft bevrijd en het volk nu de stenen tafelen met tien geboden geeft, tot twee keer toe. Mozes noemt deze God liefdevol en genadig, geduldig, trouw en waarachtig. Deze God trekt met het volk mee en sluit met hen een verbond: houd je aan de tien geboden, dat wil zeggen: leef samen als een bevrijd volk, wees solidair met elkaar en blijf bij mij, ik ben jullie God. Verderop in het verhaal geeft God dan ook instructies om de afgodenbeelden van de andere volken niet te aanbidden, de beelden te verbrijzelen en Asjerapalen om te hakken. De religieuze tolerantie is ver te zoeken als het gaat om bevrijding van een volk, als het er om gaat eenheid te smeden. Dan zet je je hard af tegen beelden die onderdrukking veroorzaken – een hardheid die soms meer kapot maakt dan je lief is. Maar wat belangrijk is: beelden kunnen zo vervormen en verstikken dat het, omwille van andere verhoudingen tussen mensen, het nodig is om beelden af te breken, omdat ze mensen tot slaaf maken, hen klein of dom houden, of onzeker en depressief omdat zij zelf in het licht van die God alleen maar zondig en schuldig kunnen zijn.

En als dat dan gebeurd is, tasten we soms aarzelend tussen de scherven: was het nodig, is er nog iets van waarde, van betekenis te vinden?

6. Jezus spreekt over God en over het koninkrijk van God in gelijkenissen. Het zijn verhalen waarin je op zoek kunt naar verborgen betekenissen, naar vergelijkingen, naar metaforen. Jezus noemt dat –ook in Mattheus- als een huismeester die uit zijn voorraadkamer oude en nieuwe dingen tevoorschijn haalt. Het spreken in gelijkenissen is nodig ‘omdat zij ziende blind zijn en horende doof zijn en niets begrijpen.’ Met ‘zij’ duidt Matteus op de Farizeeën die een orthodoxe interpretatie van de wetten van Mozes voorstonden. Zij hebben de interpretaties zo vastgelegd, dat ze nog eerder een mens laten verhongeren dan dat hij op de sabbat aren mag plukken. Om die beelden los te maken, van hun gestolde interpretaties te ontdoen, gebruikt Jezus gelijkenissen. In zijn gelijkenissen over het koninkrijk van God spreekt Jezus altijd verschillende bevolkingsgroepen aan: er is een gelijkenis over een landbouwer, er is een gelijkenis over een grootgrondbezitter, er is een gelijkenis over een weduwe die een muntje kwijt is, er is een gelijkenis over een verloren zoon, er is een gelijkenis over een vrouw die zuurdesem gebruikt, er is een gelijkenis over vissers. Vrouwen en mannen, landbouwers en vissers, ambtenaren en grootgrondbezitters ze krijgen de verhalen allemaal verteld in beelden en metaforen die aansluiten op hun werkelijkheid. Op deze manier kunnen mensen weer het ethische appèl horen dat bedoeld is, het appèl om goed te doen, elkaar lief te hebben, een solidaire gemeenschap te zijn.

Wat is er voor ons van waarde te vinden in deze oude beelden en verhalen? Welke rijkdom vinden wij tussen de scherven van wat is afgebroken?

7. In de bijbel is God een gegeven. God staat daar, gaat voorbij in een wolk, spreekt en fluistert, gaat mee op de weg van bevrijding, zoekt ons zoals een herder zijn schaap, zoals een weduwe haar verloren munt. God als rechter en God als een vrouw in barensnood. De beelden buitelen over elkaar heen. Beelden van verlangen en intimiteit, beelden van recht en barmhartigheid, beelden van trouw en vriendschap. Het woord ‘liefde’ omvat die relatie, de beelden daarvan. God is liefde.

Ervaar je die? Heb je die ooit ervaren? Wanneer? Schrijf het op, zegt Oosterhuis, de momenten- je bent ontkomen, je leeft nog, je zag God in het gezicht van een ander mens, je kinderen werden geboren, het zonlicht scheen op je tafel en je hart ging open.

Je hoorde een verhaal, het haakte aan je verlangen naar een andere wereld, je voelt je geroepen om gehoor te geven – om je naar anderen om te keren, voor elkaar zo goed als God te zijn, dat wil zeggen God aanwezig te stellen, hier, nu, in de leegte van Gods afwezigheid.

Dorothee Solle noemt ons 'plaatsbekleders van God'. Oosterhuis spreekt over het vertrouwen, dat is geloof, over overgave en hoop: geef je je over aan dat visioen als aan een vriendschap, als aan een grote liefde, aan de woorden dat God liefdevol en genadig is en dat die liefde, die ons oproept sterker is dan de dood?

In die hoop handelen we naar God toe, in dat vertrouwen doen we meer dan we voor mogelijk hielden. Want het meeste van deze is de liefde.

Nienke van Dijk

Gebruikte literatuur:

De Bijbel, NBV, m.n. Exodus, Mattheus, Lucas. (gelezen in viering ; Exodus 34:5-7 en Mattheus 13:10-13)

Huub Oosterhuis, Ik versta onder liefde. (2011)

Ester A. de Boer, e.a . Vrouw, taal en liturgie (1994)

Kune Biezeveld , Als scherven spreken (2008)

Sallie Mcfague, Metaphorical Theology (1982)

Concilium, over Nietzsche en het Christendom (1981-5)

Dorothee Solle, Lijden. (1973)

Fragment Nietzsche uit : *Die fröhliche Wissenschaft (1882)*, vertaling Pé Hawinkels

125 De dolle mens. - *Hebt gij niet gehoord van de dolle mens, die op klaarlichte morgen een lantaarn opstak, op de markt ging lopen en onophoudelijk riep: 'ik zoek God! Ik zoek God!' - Omdat er daar juist veel van die lieden bijeenstonden die niet aan God geloofden, verwekte hij een groot gelach. 'Is hij soms verloren gegaan?' vroeg de een. 'Is hij verdwaald als een kind?' vroeg de ander. 'Of heeft hij zich verstopt? Is hij bang voor ons? Is hij sloop gegaan? Naar het buitenland vertrokken?' - Zo riepen en lachten zij door elkaar. De dolle mens sprong midden tussen hen in en doorboorde hen met zijn blikken. 'Waar God heen is?' riep hij uit. 'Dat zal ik jullie zeggen! Wij hebben hem gedood - jullie en ik! Wij allen zijn zijn moordenaars! Maar hoe hebben wij dit gedaan? Hoe hebben wij de zee kunnen leegdrinken? Wie gaf ons de spons om de horizon uit te vegen? Wat hebben wij gedaan, toen wij deze aarde van haar zon loskoppelden? In welke richting beweegt zij zich nu? In welke richting bewegen wij ons? Weg van alle horizonnen? Vallen wij niet aan één stuk door? En wel achterwaarts, zijwaarts, voorwaarts, naar alle kanten? Is er nog*

wel een boven en beneden? Dolen wij niet als door een oneindig niets? Ademt ons niet de ledige ruimte in het gezicht? Is het niet kouder geworden? Is niet voortdurend nacht en steeds meer nacht in aantocht? Moeten er 's morgens geen lantaarns worden aangestoken? Horen wij nog niets van het gedruis der doodgravers die God begraven hebben? Ruiken wij nog niets van de goddelijke ontbinding? - ook goden raken in ontbinding! God is dood! God blijft dood! En wij hebben hem gedood! Hoe zullen wij ons troosten, wij moordenaars? Het heiligste en machtigste dat de wereld tot dusver bezeten heeft, is onder onze messen verbloed - wie wist dit bloed van ons af? Met welk water kunnen wij ons reinigen? Welke zoenoffers, welke heilige spelen zullen wij moeten bedenken? Is niet de grootte van deze daad te groot voor ons? Moeten wij niet zelf goden worden om haar waardig te schijnen? Nooit was er een grotere daad - en wie er ook na ons geboren wordt, omwille van deze daad behoort hij tot een hogere geschiedenis dan alle geschiedenis tot dusver geweest is! - Hier zweeg de dolle mens en keek opnieuw zijn toehoorders aan. Ook zij zwegen en keken bevreemd terug. Eindelijk wierp hij zijn lantaarn op de grond, zodat die in stukken sprong en uitdoofde. 'Ik kom te vroeg,' zei hij toen, 'het is mijn tijd nog niet. Dit ongelooflijke gebeuren is nog onderweg. Het maakt een omweg - het is nog niet tot de oren der mensen doorgedrongen. Bliksem en donder hebben tijd nodig, het licht der gesternte heeft tijd nodig, daden hebben tijd nodig, ook nadat ze gedaan zijn, om gezien en gehoord te worden! Deze daad is nog steeds verder van hen af dan de verste gesternten - en toch hebben ze haar zelf verricht! ' - Men vertelt verder, dat de dolle mens diezelfde dag nog verscheidene kerken binnengedrongen is en daar zijn requiem aeternam deo aangeheven heeft. Naar buiten gebracht en ter verantwoording geroepen zou hij telkens alleen maar het volgende geantwoord hebben: 'Wat zijn deze kerken eigenlijk nog, als ze niet de graven en gedenktekenen Gods zijn?'